

Vefeyât, V, 154; Seyyid Şerif el-Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, İstanbul 1311, II, 461-485, 504-512; Ali Kuşçu, Şerhu't-Tecriid (Şerhu'l-Mevâkıf içinde), II, 487-512; III, 2-40; Taşköprüzâde, Miftâhu's-sa'âde, I, 317, 321, 325-326, 333, 406; Kınalızâde Ali Efendi, Ahlâk-ı Alâî, Bulak 1242, s. 23-37; Fazlurrahman, Avicenna's Psychology, Oxford 1952, s. 107-108; Mubahat Türker, Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti, Ankara 1956, s. 90-94, 103-105; İbrâhîm Medkûr, Fi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye, Kahire 1983, I, 127; Mahmut Kaya, İslam Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi, İstanbul 1983, s. 193-202; Nuri Bilgin, Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası, İzmir 1988, s. 26-30; İlhan Kutluer, İslam Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü (doktora tezi, 1989), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, nr. 647, s. 9-11, 141-146, 175-179; a.mlf., Arzu ve İtikad: Kelâm-Felsefe İlişkileri Üzerine Araştırmalar, İstanbul 1998, s. 98-100; Ali Durusuoğlu, İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri, İstanbul 1993, s. 23; Naquib al-Attas, Prolegomena to the Metaphysics of İslâm, Kuala Lumpur 1995, s. 143-176.

İLHAN KUTLUER

İLMÜHABER

(علم و خبر)

Osmanlı bürokrasisinde bir belge türü.

Bir kararı bildirmek yahut bir husus hakkında bilgi vermek üzere bir daireden diğer daire veya dairelere yazılan belgedir. Tezkire gibi kalemler arası yazışmalardan farklı olarak düzenleniş tarzı bakımından farklılık gösterir. İlmühaberlerde elkab olmadığı gibi ekseriya bir irade, buyruldu veya arzuhalden bahisle doğrudan doğruya konuya girilir. Yazılmasına sebep olan meseleye göre uzunluğu

değişse de bitiş daima, "... işbu ilmühaber verildi" şeklinde olup sol altta tarih ve mühür bulunur. Sadrazamın buyurulduğu ve padişahın iradesiyle kesinleşen kanun ve nizamların ilgili kalemlere bildirilmesi ilmühaberlerle olurdu. Bu ilmühaberlerde önce böyle bir şeye ihtiyacın niçin duyulduğundan bahsedilir, sonra teklifin mahiyeti ve kimin tarafından yapıldığı belirtilerek durum tafsilâtıyla anlatılır; teklif bir mecliste konuşulup karara bağlanmışsa buna ve teklifin padişah tarafından onaylandığına da işaret edilirdi.

Bir kararın birden fazla yere bildirilmesi halinde çok defa diğer kalemlerin de adları zikredilmekle beraber ilmühaber gönderilecek yerlerin sayısının fazla olması durumunda adlarının teker teker yazılması yerine "diğer ilmühaberleri"nin verildiğine işaret olunmakla yetinilirdi. Alınan kararların malî yönünün bulunması halinde ait olduğu muhasebe kalemine kaydı yapıldıktan sonra ilgili kalemlere ilmühaberleri gönderilir, yeni karar eskisinin tashihiini gerektiren bir husus ise buna da işaret edilirdi.

Memuriyete tayin bildiren ilmühaberler, bir veya birkaç kişi için tanzim edilirdi. Bu ilmühaberlerde bazan sadece padişahın iradesinden, bazan da sadrazamın buyurulduğu ve padişahın iradesinden bir arada bahsedilir ve tayin yapılan memuriyetin eski ve yeni sahiplerinin rütbe ve isimleri yazıldıktan sonra gönderilen kalemın ismine de yer verilir. Ferman, berat, mülknâme, buyruldu yahut mektup ve tahrirat gibi belgelerin yazılması için de ait olduğu kaleme ilmühaber gönderilirdi. Bu ilmühabere bir arzuhal, bir inhâ vb. den bahisle başlanır, konu açık bir şekilde anlatıldıktan sonra diğer ilmühaberler gibi bitirilirdi.

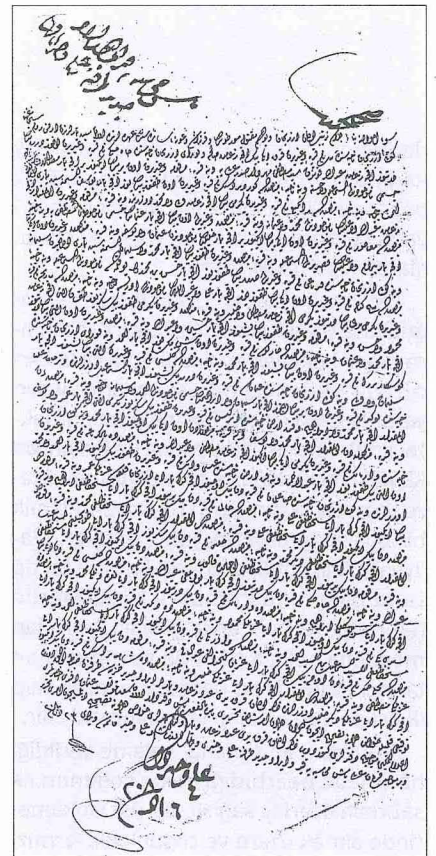
Bir kalemden diğer bir kaleme yazılan ilmühaberler çok ve çeşitlidir. Meselâ XIX. yüzyılda muhtelif memuriyetler için ayrı tesbit edilen nişanların memuriyet derecesi yükseldikçe, değişmesinden dolayı eskilerinin alınıp hazineye teslimi veya yeni tip nişanlarla değiştirilmesi dolayısıyla eskilerinin Darphâne-i Âmir'e teslim edildiğini bildirmek üzere Dahiliye Kâtibi Odası'na bir ilmühaber verilir. Bu ilmühaberlerde doğrudan doğruya konuya girilir ve bu geri alınma işinin sadâret tezkiresiyle yapıldığı, sadrazamın buyurulduğundaki emir uyarınca eskisinin Darphâne'ye teslim edildiğini bildiren il-

mühaber üzerine ilgili daireye bu ilmühaber verildiği belirtilirdi. Bir diğer ilmühaber de cevap ilmühaberi denilen ve taşra ile merkez arasındaki süratli yazışmayı sağlamak üzere telgraf gönderilmesi yaygın hale geldikten sonra taşradan yollanan ve resmî olmayan telgraflarda, cevabının yine telgrafla alınabilmesi için cevabî telgrafın belli bir kelimeye kadar ücretinin gönderen tarafından ödendiğini gösteren belgedir.

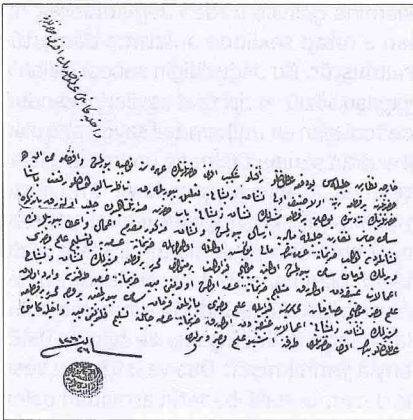
Sonda ilmühaber tezkiresi ve ilmühaber kâimesi oldukları belirtilen belgelerin de tertip tarzı bakımından ilmühaberden farkı yoksa da ilmühaber kâimelerinin bir kısmında altta mühür bulunmaz, buna karşılık divan kalemlerinden çıkan diğer bazı belgelerde yazının ilk kelimesi üzerinde görülen "sahihtir" kelimesi vardır. Askerî olanlarda ise altta "sahh" mührü bulunur.

İlmühaberlerin uzunluklarına göre kullanılan kâğıtlar değişikti. Kısa olanlar, son

Divan-ı Hümayun'dan verilen, üstte "sahihtir" yazısı bulunan ilmühaber kâimesi (BA, Cevdet-Maarif, nr. 22762)

Bir ilmühaber örneği (BEO, A.DVN, Dosya, nr. 7/10)

Askerî rûznâmeden verilen "sah" mühürlü ilmühaber kâimesi (BEO, A.DVN, Arz Dosya, nr. 1/36)

devirlerde "müzekkirelik" denilen orta boy kâğıtlara yazılmışken uzunlarda büyük boy "takirilik" kâğıt kullanılmış ve karnıyarık şeklinde, yani bir sayfaya iki sütun olarak kaleme alınmıştır.

Tanzimat'a kadar ilmühaberlerde çoğunlukla divanî yazı kullanılmış, daha sonra diğer belgelerde olduğu gibi rik'a tercih edilmiştir. Kâğıdın üst kenarına yakın yerinde basit "hüve" formülü bulunmakta, ilmühaberinin uzunluğuna ve kullanılan kâğıdın büyüklüğüne göre değişmek üzere yazı, üst kısımda 5-10 santimetrelik bir boşluk bırakılarak yazılmaktadır. Maliye ile ilgili ilmühaberlerin bazıları tertip tarzı bakımından maliye tezkirelerini hatırlatır ve tipki onlar gibi iki kısımdan meydana gelir. Siyâkatla yazılmış olan birinci kısım da iki parçadan ibaret olup ikinci parçada hesaplar bulunmaktadır.

İlmühaberlerin hangi kaleme verildiği hâtimede belirtildiği halde çoğunun ilk satırının üzerine sağ alt-sol üst istikamette olmak üzere ve çoğunlukla kırmızı

mürekkeple gönderildiği yer tekrar edilmiştir. İlmühaberlerin bir kısmının üzerinde başka herhangi bir işaret bulunmamasına karşılık bir kısmında "kayıd şüd" ibaresiyle kaydedildiği veya, "Defteri tashih olunmuştur" şeklinde kaydının düzeltildiği yahut ilgili kaleme hangi tarihte ulaştığı gibi şerhler görülmektedir. İlmühaberler, kalemler arasında bilgi vermek için düzenlenen belgeler olup tezkire veya kâimeler gibi sona tarih ve mühür vardır. Elkâb bulunmayışı bakımından ise takrirleri hatırlatır. Belgenin sonunda ilmühaber olduğuna işaret edilmesi, cinsi hususunda tereddüt bırakmaz.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, BEO; BA, A.DVN; BA, A. MKT; BA, ÜM ve BA, Cevdet-Dahiliye, Cevdet-Darbhane, Cevdet-Maliye ve Cevdet-Timar tasniflerindeki çeşitli belgeler; Mehmed Fuad, *Usûl-i Kitâbet-i Resmîyye*, İstanbul 1328, tür.yer.; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 295-300.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

İLTİFÂT (الالتفات)

Bir ifadede sözün yönünü
birden bire değiştirerek
üslûp farklılığı meydana getirme
anlamında edebî sanat.

Sözlükte "insanın yüzünü etrafa çevirmesi" anlamına gelen iltifât kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bu mânada geçmektedir (Hûd 11/81; el-Hicr 15/65). Belâgat âlimlerinin anlama güzellik veren edebî sanatlardan saydığı iltifât, bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmaktır. Bu değişiklikler monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyan-dırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılır.

İltifâtı ilk defa kullanan Asmaî'nin bu terimi önceki cümleye dönerek onu tamamlayıcı, noksanını telâfi edici ek bir cümle getirmek şeklinde anladığı verdiği örnekten anlaşılmaktadır (Hâtimî, I, 157; Ebû Hilâl el-Askerî, s. 438-439). Kudâme b. Ca'fer, Hâtimî, Ebû Hilâl el-Askerî, Bâkılânî, İbn Reşîk el-Kayrevânî, Hatîb et-Tebrîzî, Muhammed b. Ömer er-Râdüyânî ve Reşîdüddin Vatvât da iltifâtı böyle yorumlamışlardır. Günümüzde belâgat kitaplarında yer aldığı şekliyle iltifât anlayışının çığırını Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ile Ebû Ubeyde açmış, bu çizgi İbn Kuteybe ve Müberred tarafından devam ettirilmiştir. *el-Bedî'* adlı eseriyle edebî sa-

natlara dair ilk müstakil kitabı yazmış olan İbnü'l-Mu'tez, iltifât konusunda bu iki anlayışa da yer vererek onu "söz sahibinin hitaptan ihbâra, ihbârdan hitaba vb. geçmesidir" diye tanımlamıştır.

Zemahşerî, Kur'ân-ı Kerîm'in hitap şekillerinden kabul ettiği ve "televvün hitabı" adını da verdiği iltifât sanatına çeşitli âyetlerin tefsiri münasebetiyle temas etmiştir. İltifâtın meânî, beyân ve bed'î ilimleriyle ilgisine dikkat çeken Sekkâkî, Araplar'ın konuklarına çeşitli yemekler ikram etmekten hoşlandıkları gibi muhataplarına sözlerini değişik ifadelerle sunma alışkanlığına da sahip olduklarını, Kur'an'da birçok ince iltifât örneği bulunduğunu, bunları ancak usta ediplerin sezebileceğini söyler (*Miftâhu'l-'ulûm*, s. 199-205). Hatîb el-Kazvîni, Tâceddin es-Süb-kî, Teftâzânî, Süyûtî, İsmâüddin el-İsferâyîni, Süleyman el-Mağribî gibi âlimler, Sekkâkî'nin takipçisi olarak iltifâta meânî ilmi konuları arasında yer vermişlerdir. *el-Meşelû's-sâ'ir* adlı eserinde (II, 167-186) iltifâta geniş yer ayıran Ziyâeddin İbnü'l-Esir, Zemahşerî'yi iltifâtı tek amaç ve yarara hasrettiği için eleştirmiştir, iltifâtın yerine göre değişen sayısız yarar ve incelikleri bulunduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî iltifâtı eserinin hurûc, tahallus, idmâc, tecrîd, istitrâd gibi edebî sanatları kapsayan bölümünde ele almıştır. Eski Arap şiirinde de iltifât sanatının çeşitli örneklerine rastlanmaktadır. Nitekim Zemahşerî, iltifâtın Câhiliye Arapları'nın bir anlatım tarzı olduğunu söyleyerek İmru'ülkays'ın beyitlerinden örnekler vermiştir (*el-Keşşâf*, I, 62-64).

Başlıca iltifât türleri şunlardır: 1. Gâibden hitaba geçiş. Kendisinden üçüncü şahıs olarak söz edilen kimseden ifadenin devamında ikinci şahıs olarak bahsedilmeye geçilmesidir. Fâtîha sûresinde (1-4) Allah'a hamd edilip Allah'ın sıfatlarından söz edilirken üçüncü şahıs ve hikâye üslûbu ile devam eden söz, Allah'a ibadet kısmına gelince birden değiştirilerek Allah'a hitap şeklinde anlatıma dönüştürülmüştür. Bu değişikliğin sebebi, Allah'a yapılan sözlü ve fiilî taat nevilerini kendinde toplayan en mükemmel saygı tarzı olan ibadetin şanına tâzim ve önemine dikkat çekmek, Allah'ın karşısında ve O'nu görüyormuş gibi huşû içinde ibadet yapmanın önemini vurgulamaktır. Sadece sözlü tâzim olan hamdin derecesi ibadetin derecesinden düşük olduğu için hamdin anlatımında üçüncü şahıs ve hikâye üslûbuyla yetinilmiştir. Dua ve isteklere vesile durumundaki ibadetin ardından gelen